

MACAR KÜLTÜR TARİHİNDE ŞAMANİZMİN YERİ

MİHÁLY HOPPÁL*

Türkçeye Çeviren: EDİT TASNÁDİ**

"Macarların eski dini nasıldı?" sorusuna Macar kültürünün en eski dönemlerini araştıranlar eninde sonunda yanıt aramaya kalktılar. Kisfaludy Társaság (K. Derneği) daha 1846'da bu sorudan hareketle, bir yarışma ilân etti. Macarların asıl dini hakkında aralarında Arnold İpolyi'nin Macar halk inanış sisteminin ilk rekonstrüksiyonunu yapan *Macar Mitolojisi* başlıklı kitabı başta olmak üzere yarışma münasebetiyle bir kaç eser yazılmıştır. (1854)¹

Antal Csengery o zaman konuyu her yönüyle ele almak çabasıyla kaleme alınmış ilk Macar mitolojisi eserini eleştirirken, haksız davrandığı halde araştırmacıların dikkatini de bir noktaya çekmeyi başardı: Şaman inanışlarını hâlâ koruyan halklara daha büyük dikkatle eğilmek kaçınılmazdır, çünkü Macarların asıl dini Şamanizmden başka bir şey değil. Csengery'nin sözlerini aktaralım: "Bütün Altay halklarının asıl dini en alt derecesinde Şamanizm olarak adlandırılan doğaya tapınma idi. Esas itibarıyla Macarların asıl dini de başka bir şey olamazdı."²

* Dr. Macar Bilimler Akademisi, Etnografya Araştırma Grubu üyesi.

** Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Hungaroloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ İpolyi Arnold: *Magyar Mythologi, Macar Mitolojisi*, Tıpkı basım, Bp., Budapeşte, 1987.

² Antal Csengery: Az altaji népek ösvallása tekintettel a magyar ösvallásra. a Magyar

Elbette bunu tespit edenler Csengery'den önce de vardı, mesela János Horváth 1817'de "Eski Macarların Dini ve Moral Durumu" başlıklı incelemesinde şöyle yazıyor: "Bizim atalarımızın ibadet türü ile orijini, izleri, hatıraları kalmıyan eski zamanların karanlığına bürünmüş bulunuyor. Daha barışçı olan durumlarında Tanrı hakkında sahip oldukları temiz bilgilerin yanısıra, içlerinde güzellikler karşısında minnettarlık duygusu daha sıcak, duygular daha yumuşak, Tanrı saygısı daha içtendi. Fakat Başkırya'nın donuk iklimi altındaki torunlarında Tanrı'ya karşı hamiyet soğumaya başlayıp eski tapınmaları miskin Şamanizme döndü. Böylece cemaat, rüyaların çözülmesi, hayallerin yorumlanması, garip sorulara kuşkulu cevaplar ile dolup taşıyordu. Kurbanlar, Tanrıya adanacağı yerde, belirli korkutucu ibadet uygulamalarıyla hokkabazlık olarak, geleceğin öğrenilmesi amacıyla sunulurdu. Böylece adak sunma törenleri de her seferinde toylara dönüşüyordu."³

Taşrada yaşayan bir piskopos 19'uncu yüzyıl'ın başında Şamanizm hakkında fazla bilgiye sahip olduğu gibi, bunu ayrıntılarıyla tasvir edecek gezginler de keşif yollarına henüz çıkmış değildi. Diğerleri arasında bu nedenle, Fransisken tarikatı rahibi Mark Bandinus'un kardinali olduğu Bako kentinin (bu gün Bacsu, Romanya) 1848'de daire-i şer'iyesi olan Moldavya'da yaptığı seyahati esnasında kazandığı tecrübeler hakkında yazdıkları ayrı bir önem taşımaktadır. Moldavya Macarlarında "büyücülerin" vecd halinde kendilerinden geçmelerine ait ilk ve son rapor belki de budur.

"İtalya'da zeki, ve aynı zamanda azizler gibi yaşayan bilginler kadar bu büyücüler de itibar görürler, sayılırlar. Büyücülük ve efsunculuk mesleğini öğrenmek ve devam ettirmek fırsatı herkes önünde açık ve çok şerefli sayılmaktadır. Ah ben de ne kadar dua ettim Tanrıya kalbimden,

académiai Ekvönyvek IX. kötet, IV. darabja, (*Eski Macar Dini Açısından Altay halklarının Eski Dini*), Macar Akademik Yıllıklarının 9. cildi 4. parçası, Yeni baskı: Warren, Ohio 1970. 26. sayfa.

³ Janos Horvath: A ' Rei Magyaroknak Vallasbeli s erkölcsi allapttyokrol. Tudomanyos Gyüjtemeny III. Eski Macarların Dini ve Moral Durumu Hakkında. T.Gy. 3, cild, 27-91 . s. alıntı: 70-71. s.

içimi ne kadar çektim! Nefret verici efsunkârlıklarını duyduğum ve gördüğüm zaman ne kadar sabırlı olmam gerekirdi! Eski çağın bakıcılar, falcılar hakkında masal olarak anlattıklarını, bu bölgede kendi gözünle görebilirsin. Çünkü büyücüler geleceği öğrenmek istedikleri zaman kendilerine bir yer seçiyor, mırıldanarak, başlarını çevirip gözlerini döndürerek, ağızlarını çekip, alın ve yüzlerini buruşturarak, çehrelerini iyice değiştirerek, kol ve bacaklarını sağa sola atarak, bütün vücutlarını titreştirerek biraz ayakta kaldıktan sonra kendilerini yere atıp kollarını açarak ve bacaklarını uzatarak, ölü gibi bazen üç-dört saat kadar cansız yatıyorlar. Nihayet kendilerine gelirken seyredenlerin gözü önüne korkunç bir görüntü geliyor: Önce titreten el ve ayaklarla yavaş yavaş kalkıyor, sonra içlerine cehennem cinleri girmiş gibi vücutlarını öylesine uzatıyorlar ki insan hiç bir kemiklerinin kendi mafsal ve oynağında kalmadığı hissine kapılıyor. Sonunda, rüyadan uyanmışçasına düşlerini gelecek olarak anlatıyorlar. Hastalığa yakalananlar ya da bir eşya kaybedenler büyücülere başvurur. Bir dostunun ya da bir koruyucusunun ruhunun kendisine sırt çevirdiğini gören de o ruhu büyülerle tekrar kazanmaya çalışır. Birine küstükleri zaman da öç almanın en uygun aracı olarak büyüye başvururlar. Çeşit çeşit büyücü, efsuncu, bakıcı, falcı ile hokkabazların yaptıkları bir tek kitaba asla sığmaz." ⁴

Çok ayrıntılı bu tasviri alıntı olarak oldukça seyrek görmekteyiz, oysa bu, o dönemde hâlâ yaşayan "trans tekniği" büyük bir ihtimalle gerçeklere en uygun şekilde anlatılmakta, aynı zamanda Macarlar, daha doğrusu Moldavya Macarları arasında falcılık ve büyücülüğün kendinden geçmeye dayanan pratiğinin ne kadar yaygın olduğunu da göstermektedir.

Giriş olarak araştırma tarihini gözden geçirmeye devam edersek, 19'uncu yüzyılın ortasından itibaren gittikçe daha büyük sayıda araştırmacının Macarların asıl yurdunu aramaya kalktığını görüyoruz. Sándor Körösi Csoma, Antal Reguly, Bernát Munkácsi ile János Jankó'nun isim ve eserlerini saygı ve hayranlıkla anmalıyız.⁵ Szentkatolna'lı Gábor Bálint ile Benedek

⁴ Pál Péter Domokos: *A molvai magyarság (Moldavya Macarları)*, Csikszereda, 1931

⁵ A. Csoma de Körös: *Tibetan-English Dictionary*, calcuta, 1834, yeni baskı Bp.,

Baráthosi Balogh'un adı daha az tanınmaktadır, oysa meselâ Baráthosi Balogh 1910 sularında Amur nehri boyunca Nanay, Olça ile Orokları üç defa ziyaret edip çok değerli şaman eşyalarıyla metinleri derlemiştir. ⁶

Pagan Macarların inanışlarının, somut olarak Şamanizmin hatıralarına karşı ilgi, aradan ikiyüz yıl geçtikten sonra da azalmadı. Bunun belirtileri olan yüzlerce makale ve inceleme sonraları Vilmos Diószegi ⁷ için muazzam bir karşılaştırmalı malzeme oluşturmuştur: Macar halk inanışlarındaki öğelerle Sibiryâ (Ural ve Altay) öğelerinin ilişki ve bağlantılarına bu malzemeye dayanarak ışık tuttu. Gerçi o, Macar táltos' (=şaman, çev.)un şamanizmdeki ortak öğelerini özellikle Altay halklarında buldu. İncelemelerinin sonucunda Macar táltosa ait inanışlardan birçoğunun yurt kurma' (=Macarların bu günkü yurtları olan Karpat havzasına 896'da yerleşmesi, çev.)ya kadar uzadığını tespit etti. Diğerleri arasında şunlar: "Táltos adayının hastalıkla seçilmesi, uzun uyku, ayrıca vücudunun parçalanması, yani fazla olan kemiğinin bulunması yoluyla bilgin oluşu, göklere kadar erişen ağaca tırmanmakla göreve başlaması, tümüyle olsun ayrıntılarıyla olsun, yurt kuran Macarların táltos adayına ait düşünceleri hakkında bize fikir vermektedir.-Taltosun elindeki tef (bir yüzü olan, şingırdayan davul, çev.), baykuş tüylü ve boynuzlu başlık, oluklu ya da merdiven şeklindeki "táltos ağacı", üzerindeki ay ve güneş simgesiyle- işte yurt kuran Macarların táltoslarınca kullanılan eşyalar. Kendinden geçtiğinde hayvan şeklinde verdiği savaşta ve ünlemlerle ruhları çağırmasında ise táltos'un asıl faaliyeti kendisini göstermektedir." ⁸

1984., Antal Reguly- János Pápay: *Osztyák hösénekek Ostyak Kahramanlık Destanları*, yayınlayan: Miklós Zsirai , Bp.,1944, Bernát Munkácsi:*Vogul Népköltési Gyűjtemény/ vogul Halk edebiyatı Antolojisi*, Bp. 1892-den itibaren sürekle, János Jankó: *Amagyar halászati eredete Macar Balıkçılığının Kökleri*, Bp -Leipzig, 1900.

⁶ Bedenek Baráthosi-Balogh, *Bolyongások a mandsur népek között Mancur Halkları Arasında Gezintiler*, Bp.,1927

⁷ Vilmos Diószeg, *A samanhit emlékei a magyar népi müveltségben Macar Halk Kültüründe Şaman İnanışının Hatıratları*, Bp.,1958. Reprint/ tıpkı Basımı B.,1988

⁸ A.G.E., s. 435.

Diószege'nin yöntemi şuydu: Macar halk inanışlarının táltosa / garabonciás (büyüler yapan seyyar talebe, çev.) ile bilgine bağlı olan öğelerini komşu halkların benzer inanışlarıyla (bu arada Güney Slav *kresnik* ve *nestinar* figürü ile) karşılaştırdıktan sonra, yalnızca uzaktaki, doğu akraba halklarının şamanistik öğeleriyle sırf Macarlarda bulunduğu halk inanış öğelerini tekrar karşılaştırdı. Meselâ: "Macar şamanının seçimi Vogul, Ostyak, Lapp, ayrıca Altay Türkleri, Yakut v.s. şamanlarının seçimine benzer biçimde gerçekleştiriliyordu. Yani: şaman adayı yukarıdan gelen emirle görevine başlayacak...bu mesleğe seçildiğini ağır bir yük, kaçınılmaz kısmet olarak görmekte... başlangıçta kendisine uygun görülen meslekten vazgeçmek istiyor, fakat "şaman hastalığı" nihayet kabullenmeye zorluyor."⁹ Rol üstlenmesinin toplumca zorlanan ve kurumlaşmış bu şeklini sonraları başka araştırmacılar da Kuzey Avrasya şamanizminin önemli unsurlarından biri olarak nitelediler.¹⁰ Diószege'nin çalışmasında yönlendirici unsur şudur: Kendisi bazı halk inançlarını değil, birbirine bağlı düşünce sistemlerini inceleyerek ve karşılaştırarak, birbirinden soyutlanmış noktaların söz konusu olmadığını, tam tersine birbirlerine bağlı olduğunu kanıtlayabildi. Aynı zamanda Macar halk kültürünün, yurt kuran Macar kabilelerinin fikirsiz kültüründe bile önemli bir rolü olan şamanizm gibi çok eski bir unsurun varlığını da kanıtladı.

Büyük bilginin erken ve beklenmedik ölümü (1972) Macar şamanizm araştırmalarında kısa bir duraksamaya neden olduktan sonra genç araştırmacı kuşağı işi devraldı. Sibiryaya şamanizmi hakkında daha Diószege tarafından derlenen bir inceleme antolojisi yayımlandı. Ne yazık ki kitabın redaksiyon işlerine artık kendisi katılamadı.¹¹ Birkaç yıl sonra yurdumuzda düzenlenen bir uluslararası konferansa katılanlar yeni araştırma neticelerini

⁹ A.G.E. s. 56 , ayrıca 3. numaralı resim: harita , olağanüstü güçlere sahip insanın pasif biçimde bilinleşmesinin hangi Avrasya halklarında tanındığını gösteriyor.

¹⁰ Honko, L., *Role - taking of the Shaman*, Temenos 4: 1969, 26-55 , Siikala , A . L , *The Rite Technique of the Siberian Shaman*, Helsinki , 1978. FFC No . 220.

¹¹ V. Dioszege-m .Hoppal eds : *Shamanism in Siberia* , Bp. 1984.

tanıtın tebliğleriyle Dioszegi'ye karşı saygılarını bir kez daha ifade etmeye çalıştılar.¹² Bu tebliğleri içeren ciltte yayımlanan bazı yazılar, Diószegi'nin neticelerini birçok noktada tamamlamakta, kendisinin ele alamadığı konulara da değinmektedirler. Bu arada Tekla Dömötör'ün makalesi ilk olarak Macar kadın şamanlarıyla ilgilidir.¹³ Bu satırların yazarı olan bendeniz şamanizmin bu günkü belirtileri ile bunların çağımızda yaşayıp yaşayamayacağı hakkında fikir yürütürken, diğer araştırmacılar son Macar táltoşu, daha doğrusu davul yerine deri ile kaplanmış elek ile tedaviyi anımsatan bir "bilgin çoban" ile buluşmasından da söz ettiler.¹⁴ Sempozyumda, tedavi çalışmalarında hastalarının çoğunu anlattıklarına dayanarak tanıdığı, boş inanç ile nörozlarda şamanist öğelere değinen psikiyatristin bildirisi de büyük ilgi uyandırdı.¹⁵

Londra'da yaşayan Macar edebiyat tarihçisi Loránd Czigány'in gene Diószegi'nin ölümünden sonra yayımlanan, zehirli mantarlardan Amanita muscaria, yani Macarca "bolongomba" (deli mantar) giller ile ilgili yazısı¹⁶ fazla tanınmamaktadır. Bilindiği gibi bu mantar türü şamanlar tarafından dünya çapında, özellikle de Sibirya'da vehim uyandırıcısı olarak kullanılıyordu. Bu kullanılışa/özellikle aşk bozucu büyüler amacıyla/Macar halk inanışlarında veriler bulunursa da bu verilerin sayıları elbette pek yüksek değil, zira zehir ölüme de neden olabildiğinden, kullanılması, en sıkı

¹² M . Hoppál ed, *Shamanism in -Eurasia*, Göttingen 1984 .

¹³ T. Dömötör *The Proplems of Hungarian Female táltoş. Shamanism in Eurasia* , part 2 : 423-429 Göttingen 1984.

¹⁴ M . Hoppal, *Traces of Shamanism in Hungarian Folk Beliefs*, in *Shamanism in eurasia*, part 2:339-430,Göttingen,1984.

¹⁵ A kelemen, *Medicine Man Personality and ShamanicWorldview in Shamanism in Eurasia*, part 1:184-192, Göttingen 1984.

¹⁶ L.Czigany, *The Use of Haluciogens and the Shamanistic Tradition of Finn- Ugric People* , *The Slavonic and East European Review* 58:1980, s 212-217 .

saklanmış sırlardandı. Ne var ki Czigány mantar¹⁷ kullanılmasına ait çok ilginç, dolaylı bir delil buldu: Macar *táltos*lara ait inanışlara göre bilgin çobanlar, *táltoslar* birinin evine girdikleri zaman yalnız *süt istediler*. Köylülerin görüşüne göre bu mütevazi istek, *táltos* olmalarının işareti idi. Bu konuda yeni derlenmiş, Czigány'ın henüz tanıyamadığı bir veri aktaralım:

"Onlar dişli olarak dünyaya gelmişler; ve, onlara yedi yaşına kadar iyi bakmak gerekmiş. Çünkü kapalı havalar varken onları çalıp götürmüşler, yeterince dikkat etmedikleri zaman onlar kaçırılmış. Çocuklar alıp götürülmüş.

Bunlar öyle *táltoslar* ki, bu dişle doğmuş olanlar ki, hava kapalı iken bulutları onlar yönetiyorlar ve onlar vaktiyle yere inip insanlara gitmiş ve yemek istemişler. Bir kadına gidip süt istemişler. Kadın, sütüm yok, demiş, oysa sütü varmış. Onlar, sütünün olduğunu, ancak vermek istemediğini bilmiş ve kadına, peki sütün yoksa, suyun olacak, demişler ve yere öyle bir yağmur boşaltmışlar ki sular eşikten ve pencerelerden evin içine akmış."¹⁸

Araştırmacılar bu motifi, önemsiz bir sahne olmuşçasına dikkat dışı bıraktılar, oysa modern ilaç araştırmalarının kanıtladığı gibi süttten önemli detoksikasyon etkisiyle mantar zehirlenmesinin giderilmesi amacıyla kuşkusuz faydalanabiliyordu.

Macar Şamanı olan *táltosun* figürü, son onyılların metin derleyici çalışmaları ve incelemeler sonucunda gittikçe daha belirgin bir şekilde önümüze çıkıyor. Karşılaştırmalı din tarihi araştırmaları açısından şu önemli unsurları göz önünde tutmamız gerek: *táltos* çocuk dişle dünyaya gelir, yedi yaşında kaybolur (komşu kırlarda, kamışlıklarda avare dolaşır. Bu arada *táltoslarla* ilgili inanışlarda 7 numaranın özel rolüne ve sık sık rastlandığına dikkatleri çekmekte yarar var) ya da kaybolmadığı takdirde hasta olur, sancılı titremelere kapılır, nihayet ise uzun ve derin uykuya dalar. Ölümüne

¹⁷ Wasson, G.R, *Soma . Divine Mushroom of Immortality*, New York, tarihsiz

¹⁸ Csorba, B, *Temerini hiedelemmondak, Temerin'li inanış efsaneleri*. in Hungarológiai Közlemenyek. Ujvidék, Novi Sad, XII:X 1980, s. 42-43vol : 111-141. Alıntı 131 . sayfadadır.

benzeyen bu derin uykuya eski Macar dilinde "rejtezett"(elrejtezett) bu günkü anlamı: saklandı (çev. deyim) kullanılıyordu. Bu fiilin kökü ise "revül" 'vehmetmek' fiilinin köküyle aynı. János Arany bile *Toldi*'de (büyük Macar şairi /1817-1882), Toldi trilojisi (üç uzun destansı şiir), Macar edebiyatının şah eserlerindedir, çev.) aynı ifadeyi kullanmaktadır.¹⁹

"De azért nem halt meg, csak olyaténképpen,

Mint amikor az ember elrejezik melyen..."

(Fakat ölmedi, yalnız insanın

derince saklandığı/vehmettiği gibiydi...)

"Révülés" vehim ya da "rejtezés" vehim/saklayış/kayboluş şamanizmin en önemli unsuru olan yolculuğun simgesel ifadesidir. Bu yolculuk sayesinde aday bilgi sahibi olur. Öbür dünyaya yolculuk Macar halk inanışlarında özellikle ölü görme ile ilgili inanışlara ilişkin olarak varlığını koruyabildi.²⁰

Sözü edilen süt isteme motifinin yanısıra, *táltos*larla ilgili inanışların başka bir önemli unsuru, *táltos* süt almadığı takdirde eve ya da köye fırtına, yağmur verebilmesidir. Yani belli ki olağanüstü kuvvete sahip. Ayrıca, mitoloji karşılaştırmaları açısından olağanüstü önemli bir unsur olarak, biçim değiştirebilir, hayvan şeklinde düşmanıyla savaşmak amacıyla boğa şeklini alabilir. Özellikle Büyük Macar Ovası çobanları çeşitli renk (siyah-beyaz, kızıl-mavi) boğalar arasında geçen mücadele konusunda ilginç hikâyeler anlatırlardı. Diószegi'nin de yaptığı gibi, bu mücadeleler ren geyiği yetiştiren halkların şamanlarının mücadeleleriyle karşılaştırılabilir. Bu hikâyelerde mücadeleler şamanla kendisini destekleyen ruhlar ren boğaları şeklinde, bozkırlarda yaşayan ve at yetiştiren halklarda ise aygırlar ya da gök kökenli boğalar şeklinde cereyan etmişti.²¹

¹⁹ J. Balázs, *The Entracement of the Hungarian Shamann*, in V. Dioszegi /ed/ Popular and Folklore Traditions in Sibiria 53-75 .Bp. 1967.

²⁰ D.Moldván: Halottlátó (Ölögören), Bp,1982

²¹ V. Diószengi.A.g.e. eser, 1958, 342-355.

Şimdiye kadarki araştırmalara dayanarak, şamanlarla ilgili inanışların, eski Macar pagan dinî inanışlarının belkemiğini oluşturduğunu tespit edebiliriz. Bizden önceki araştırmacı kuşağı da yalnız inanışlarda değil, halk masallarında da şamanizmin kalıntılarını ararken haklı çıktı. Göklere kadar yükselen ağaç motifi Macar halk masallarında iyi bilinir ve araştırmalar, bu ağaca tırmanan küçük çoban figürünün şamanın göreve başlaması töresinden kaynaklandığını tespit etti. (Şaman ağacına ya da şaman merdivenine çıkma, vehmin simgesi olarak kabul edilmektedir.) Ağaca çıkma motifi aslında şamanın arabulucu rolünü üstlenebilmesi için yukarı dünyanın tanrıları ile temasa girmesine yarayan, öbür dünyaya giden bir yolculuktur.²²

Aynı zamanda Macar folklor biliminde, Macar şamanizmi olgusunu inkâr etmeseler bile varlığından en azından kuşkulananların da bulunduğunu açıkça belirtmemiz gerekir.²³

Terminoloji sorununa da henüz çözüm getirilemediği kuşku götürmez. Jenö Fazekas'ın da daha 1907 'de yayımlanan değerli bir makalesinde parmak bastığı gibi Macar halk inanışlarındaki, dört figür şamanla karşılaştırılabilir : *taltos*, şaman *tudó* / bilen, ya da *tudos* / bilgin / *garaponcias* / büyüler yapan gezgin talebe ile regös (türkü söyleyerek büyü yapan eski dönem aşığı , çev.) . Fazekas,²⁴ bunların karakterleri, yani doğu benzerlerine dayanarak farzedilen niteliklerine dayanarak bütün bu figürlerin komple toplumsal işlevi olan bir kişilikten kaynaklandığını düşünmüştü. *Táltos* kelimesinin etimolojisini ararken daha önceleri ortaya atılan benzerleri, bu arada Fince *tatita* (bilmek) Moğolca *dalda* (sır, mucize), ayrıca Türkçe taltıs (sıhşcah verden) kelimelerini tekrarladı. Değerli dilcimiz Dezsó Pais, Eski Macar Dininin Dildeki Hatıraları başlıklı büyük monografi-

²² S. Solymossy, *Magyar ósvallási elemek népmeseinkben (Halk Masallarımızda Eski Dinin Kalıntıları)* Ethnografia 40, 1929, s 133-152.

²³ V.Voight, *Glaube und Inhalt*, Drei Studien zur Volksüberlieferung, Bp.1976

²⁴ J. Fazekas: *Hungarian Shamanism*, in Edsman, C. M /ed/ : *Studies in Shamanism* 97-119, Stockholm, 1967.

sinde *táltosun* kökü olarak gösterilen Türk tal- kelime ailesinin ayrıntılı tanıtmasına özel bir bölüm ayırmış, anlam sahasında (zayıflamak, yorulmak) gibi anlamlarının ağır bastığına ve bunların, Macar *táltos* kavramıyla ancak uzaktan, dolaylı bir biçimde birbirine bağlanabildiğine değindi.²⁵

Macar halk inanışlarının şamanistik öğelerine benzer unsurlar akraba halklarımızda da bulunmuştur, buna rağmen terminolojide benzerlikler bulmak mümkün değildir. Lapp büyücülerinin adı eskiden *noita* ve *noiade* idi (Finceye de bu geçmişti), bunun etimolojik benzeri ise Vogul *nayt* (şaman)dır. Bu benzerlikler muhtemelen şamanizmin ortak kökenini göstermektedir. Vostyaklarda hayvan adağını sunanın adı *tuno* idi, komşuları olan Çeremisler ise aynı kişiye *kart* dedi. Eski Macar mitolojisi araştırmacılarına göre Macarların adak sunan "papaz"ı *táltos* idi (yani atı kurban kesen kişi), ne var ki bu durumda olsa olsa adak sunmanın ortak geleneğinden bahsedebiliriz; Finn-ugor isimleri ortak orijin hakkında ipucu vermemektedir. Macar *táltos* kelimesinin en yeni etimolojisine göre, Ugor kökenli olması gerek [bakınız Vogul *tült*, ostyak *tolt* (büyü yeteneği)].²⁶

Şamanizmin yurt kuran Macarların ideoloji sistemindeki yeri henüz tespit edilmiş değil, aynı zamanda birçokları, Macarların eski dini şamanizmi yolundaki basitleştirici hükmün kabul edilemeyeceğine dikkatleri çekti.²⁷ Vilmos Voigt daha 1965'te Macarların şamanizmi daha yurt kurmadan önce tanıdığını, fakat bunun /daha o zaman bile en gelişmiş "dinî sistem" konumunda olmadığını öne sürdü.²⁸ Çiftçiliğin bazı öğelerini

²⁵ A.g.e. s. 106.

²⁶ M. Hoppál : *Az uráli népek hiedelemvilága es a sámánizmus/ Ural Halklarının İnanışları ile Şamanizm*, in P. Hajdu /red./ *Uráli népek /Ural Halkları* 211-233. Bp . 1975 bak . s. 230.

²⁷ Bkz. Gy . Kiraly: *Amagyar ösköltezeti/Eski Macar Şiiri*. Bp. 1921, s. 52.

²⁸ V. Voight, *A samánizmus, mint etnologiai kutatási proplema / Etnoloji Araştırma Sorunu Olarak Şamanizm .. Nyelvtudományi Közlemenyek*. 67, 1969, s. 379-390.

tanıyan, gelişmiş savaş tekniğine sahip, hayvan yetiştirici göçebe toplumunda yaşadıkları o gelişmişlik düzeyinde şamanizm, dinî sistemin ancak bir parçasıydı. İstván Dienes "Göçebe devletlerinde şamanların toplumsal rolü" başlıklı incelemesinde Menandros, Raşit ad-Din, Plano Carpini ile başka kaynaklara dayanarak, daha önceki fikirlerin yeniden gözden geçirilmesini önerirken, şunları tespit etti: "şurası açık ki, şamanizmden daha üstün dinî öğeleri olan inanış sisteminin kurucusu ve yayıcısı, sarayda yaşayan "şaman aristokrasisi" idi, Bir tek kişiye bağlı olan devletleri birleştiren unsur yalnız bey / başbuğ hizmetindeki, askerî maiyetindeki silâhlar değil, fakat saraydaki şamanlar tarafından tasdik edilen *bilinçsel öğeler* de en azından o kadar katkıya sahipti."²⁹

Gyula László', ayrı görüşü ile kuşkularını daha keskin bir biçimde dile getirdi: "Şaman olsun, tátlos olsun, göksel güçlerin insanıdır. Demek ki bir tek tanrı inanışı olsun, ruhların dünyası olsun gerçek dinî tabaka, onların üstünde bulunmaktadır. Akraba halkların mitolojisine bakarsak, gene bu kanının doğrulandığını görürüz: Dünya üzerinde her yerde göksel bir yaratıcı (yarabbi) NunuTore, tengri hüküm sürmektedir ..."

Şimdiye kadarki araştırmalar, yurt kuran Macarların artık katıksız şamanizm taraftarı olmadığını göstermektedir. Avrasya'nın başka göçebe halklarına benzer biçimde onlar da büyük dünya dinlerinin etkilediği bölgelerde yaşamış, Güney Rusya bozkırlarında Nestorian Hristiyanlığı gibi, Yahudi dinini, ayrıca İslâmı, daha önceleri ise Güney Sibirya'da Sogd Manicheist misyonerlerinin faaliyetini muhakkak tanımış oldular.³¹ Belirti-

²⁹ I. Dienes, *A sámánok társadalmi szerepe a nomád álluokban /Şamanların Göçebe Toplumlarında Toplumsal Rolü* , Világosság XXIII:1982, 5 s. 296-299., alıntı makalenin sonundadır.

³⁰ Gy . László, *Különvélemény a vallásunkról. /Dinimiz Hakkında ayrı Bir Görüş* ,Uj. Írás XVI: 1976, 6 s. 59- 68 .

³¹ M Hoppál, Az "Egigerö fa " gyökerei -Berze Nagy János mitológiai tanulmányai , A Janus Pannonicus Museum Ekvönyve" Göklere kadar yükselen ağaç" ın Kökleri-János Berze Nagy'ın mitolojik incelemeleri. Jánus Pannonicus Müzei Yıllığı 25: 1981 s. 267-273.

lere göre Macarların fikirsel çehresinin /mitolojisinin/ oluşmasında özellikle Sogd Manicheist dininin payı büyük olsa gerek.³² Bu gün Ural-Altay dil ailesinin Ural grubunun temsilcisi olarak Batıda yaşayan Hun / Kun, Magyar / macar /Bacar topluluğunun Asya'dan gelmiş Türk asıllı bir kavim olduğunu herkes biliyor. Bu gün Anadolu'da Alevî adı verilen Türk topluluklarının şamanlık kalıntısı inanış ve davranışlar taşıdıkları konusunda yapılmış bir çok araştırmâ bulunmaktadır.

Anadolu Türk Alevîlerinin de Türkmenistan'daki veya Karaka Pakistan ile Özbekistan'daki Alevî denilecek şamanlık inanç ve davranış kalıntılarını yaşatanların da ortak kültür dairesi dönemiyle ilişkileri göstermesi bakımından ayrıca incelenmelidir.

Diğer taraftan kırlık hayatta yaşayanlarda (hem Türkiye'de hem diğer Türk ülkelerinde ve hatta Macaristan'da) şamanlık kalıntıları, kendi dinlerinin içine taşınarak yeniden anlamlandırılıp (Hristiyanlığın, Müslümanlığın, Museviliğin ve Budizm'in) yaşatılmaya, çalışılmışsa da, şehirli/rafine kültürlü insanlarda bu izler büsbütün kaybolmuştur.³³

Macarların 10'uncu yüzyılın sonundan itibaren Hristiyan olması tarihî olgudur, bununla beraber şamanizmin pagan kalıntıları geçen on yılda derlenen hikâye ve masallarla hâlâ karşımıza çıkıyor. Gene başka bir olgu olarak. tudó, táltos ve bilgin çobanlar bir köy ya da bir bölgenin tipik, hatırı sayılan fertleri kalmıştır.³⁴ En yakın geçmişe kadar kendileri, yaptıkları, hatta bazen

³² Bu nedenle Macar Halk inanışlarında bu etkiyi belgeleyen eserler olağanüstü önem taşımaktadır : Sandor Bálint : Karácsony, Husvét, Pünkösöd -A nagy ünnepek a hazai és közép-európai hagyományvilágban. /Noel , Paskalya . Yevm-i hasmin- Macar ve Orta Avrupa geleneklerinde büyük bayramlar . Bp . 1973., Zsuzsanna Erdélyi :Hagyet hágek. lotót lépék ... achaikus népi imádságok / Dağdan geçtim ... Arkaik / eski tür / halk duaları . Kaposvár 1974.

³³ Haluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı: Nevruz*, Ankara 1984, s, 108-134,179; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye 'de Alevilik -Bektaşilik* , Ankara 1991 s. 232, 299 -341 , (Türkçe kaynaklar konusundaki yardımları ve metinlerin Türkçeleştirilmesi için sayın E. Tasnadi'ye teşekkür ederim.)

davul yerine kullanılmış elek ya da kalburun kullanılışı anılıyordu. Çünkü bu günlük kullanım eşyaları, aralarında falcılık ve tedavi de olmak üzere büyüler amacıyla sık sık kullanılıyordu. Başka bir deyişle, eski şamanizm daha çok, günlük inanışların pratiğinin yönlendiricisiydi. Demek ki şamanizm daha önceleri Diószegi'nin de parmak bastığı gibi ³⁵ -din değil, günlük inanışların insanları destekleyen, çevrelerindeki doğa, ayrıca doğa üstü güçlerle ilişkilerini ayarlayan toplamıdır. Buna hemen ekleyelim ki, fert ile toplumsal çevresi arasındaki ilişkilerin ayarlanması ve yönlendirilmesi, her türlü ideolojik sistemin vazgeçilmez fonksiyonudur. Bu türden gelenekler yasak ve önerileriyle toplumun üyelerine davranış örnekleri ve moral vermektedir.

Görenek ve geleneklerin toplumsal işlevi bu gün bile değişmedi. Bunun için Macar kültür tarihinde her zaman önemli rol oynayan yazar ve şairlerin, atalarını şaman geleneklerinde araması da şaşılacak şey değildir .

Örneğin, Endre Ady (büyük Macar şairlerinden/1877-1919/,çev.) *táltos* seleflerinden bahsediyor:

"Ki vagyok? a Napišten papja,

"Ki áldozik az éjszaka torán...

Én pap vagyok. de pogány pap, pogány...

Szent Napkeletnek mártirja vagyok ...

Táltosok átkos sarja talán..."

/Adaloló Párizs/

³⁴ T. Dömötör, *A magyar nép hiedelemvilága /Macar Halkının İnanışları .*, Bp1981.

³⁵ V. Diószegi: *Samánizmus/Şamanizm*, Bp, 1962, s. : 13. "Demek ki şamanizme din diyemiyoruz . Şamanizm, Sibiryalı /yani özel arktik/ kutuba yakın / doğa koşulları altında yaşayan hayvancılık, balıkçılık, avcılıkla meşgul olan insanın kendisini çevreleyen ayrıca inandığı doğa üstü güçlerle kendisinin ilişkilerini ayarlamak istediği fikir ve zanların toplamından başka bir şey değildir."

Kimin? Güneş tanrısının papazı
 Gecenin toyunda adak sunan ..
 Papazım ben, fakat pagan papaz, pagan ...
 Kutsal Doğunun şehidiyim ben...
 Belki de tátlosların lanetli halefi..."

(Türkü söyleyen Paris)

Çağdaş edebiyattan da örnek vermek istersek, şiirinde muhteşem hayaller kuran Ferenc Juhász'ı hatırlamamız gerek. Genç şair 60'lı yıllarda, vehim kullanan şamanların neler hissettiğini öğrenmek istedi ve bu amaçla giriştiği deneme sırasında neler hissettiğini şöyle dile getirdi: "O kadar ürkütüm ki öldüm diye düşündüm. O insan kafamı kesti, vücudumu param parça parçaladı, ve kazana koydu... Bütün kemiklerimin etten ayrıldığı görüldüğü zaman demirci bana. "Her kemiğin nehir oldu" dedi ve gerçekten, odada nehri ve nehirde yüzen kemiklerimi gördüm. Maşasıyla bütün kemikleri kıyıya çektikten sonra demirci bunları birleştirip etle örttü, ve böylece vücudum önceki haline döndü!" - Şairin tecrübeleri táltos -Şamanların parçalanmasıyla uyum içindedir: yeni göreve başlayan şamanlar parçalandıktan sonra kendilerini yeniden doğmuş gibi hissetmişlerdi...³⁶

Folklor ile edebiyatın toplumsal görevlerinden biri, toplulukta özdeşlik duygusunun devamlılığını sağlamaktır. Bunun için edebiyat eserlerinde bu türden motiflerin ortaya çıkması raslantı değildir. Bu arada son yılların oyunlarında şaman-táltos figürünün *dramatis personae* olarak baş göstermesinin de ilginç örneklerini görüyoruz. Örneğin, Mağda Szabó'nun *O Parlak Gün* başlıklı oyununda ilk kralımızın babası Géza beyin yanında, József Ratkó *Krala yardım Et!* ³⁷ başlıklı oyununda ise kral İstvan'ın

³⁶ Ferenc Juhász: *Mittahet a költő ? / Şair Ne Yapabilir?* Bp. 1967 . Diethyl denemesi 135 - 140 .F.J'ın sözlerini Gyula Laszlonun 30No altındaki yazısından aldık .

³⁷ Jozsef Ratko : *Segitsd a kiralyt! /Krala Yardım Et ! Eletünk /Szombathely//XXI:/ 1984/12: 1217-1259.*

dostu,genç yaşta ölen prens İmre'nin lâlâsı olarak karşımıza çıkıyorlar: Her iki tarihî oyunda geleneklerin korunmasını simgeleyen tarihî şahsiyetler olarak. Eski inanın temsilcileri ile yeni ideolojilerin taraftarları arasında anlaşmazlıkların kaynağı, yeniye ihtiyaç olup olmayışı değil yeni uygulamalara geçildiği zaman, eski geleneklerin tamamen silinip yokolmasının kaçınılmaz olup olmaması sorunudur. Bu zıtlık, en başarılı Macar rock operası Kral İstivan'da daha da keskin bir biçimde belirlenmektedir. Bu eserde táltosu isyancı Koppány'ın yanında görüyoruz ve onun söyledikleri de kanıtladığı gibi, aralarında şaman mitolojisi de olmak üzere simge halinde yücelen inanışlar özdeşliğin önemli unsurları haline gelebilir.

Çağımızın dünya politik olayları, etnik bilinçlilik ve bilincin, eski dindarlığın canlanmasından yeni Messianistik hareketlerine kadar çeşit çeşit biçimlerde karşımıza çıktığını gösteriyor.

Şamanist inanışların Macar kültür tarihinin ayrılmaz parçaları olduğu gibi, şaman mitolojisi belirtilere göre-ulusal özdeşliğin simgesel unsurlarından biri oldu. Bu unsurların araştırılmasının daimî bir ilgi ile izlenmiş olması da bir raslantı değil, çünkü olgu kendisi canlıdır ve canlı olması nedeniyle araştırmacının ilgisini de canlandırmaktadır. Bu türden kültür olaylarının incelenmesine, ideolojilerin zamansal değişimlerinin karşısında daha dayanıklı olması ve böylece daha yavaş değişmesi ayrı bir önem kazanmaktadır.

